

آپ دا اصل ناں محمد منشااے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہورال دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم اے اے اُردو تے 1973ء وچ ایم اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارالحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے ساہنے آئے نیں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جگنو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“، ”تے وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈ پنجابی ناول ”نانواں نانواں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں روایاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رہتل دے بڑے بیڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلے نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار سن۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہنے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوسہنی ونگی اے۔ منشایاد 2011ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

کھوپڑیاں تے آہنے

کچی سڑک توں دلیر پور اٹھ میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سویا رھویں میل پتھر کول ٹانگیاں دا اڈاسی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈاسی، اکا دکا ٹانگہ دلیر پور جان لئی ایتھوں لہجہ جانداسی۔ ہور اڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ انج شاموں پہلاں اتھے کچھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وجہ توں رونق ہو جاندی سی، پر شام دا ہنیرا کھنڈیاں ای ایہہ اڈا چار پتھرے دی اجاڑ دا اک حصہ بن جانداسی۔ اوہناں ایہہ وی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اُپر جائے نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہناں لین آیا ہووے گا شاموں کچھ اودی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اُوہنے شاموں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وجہ توں چنگی بھلی کوئل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔ جدول اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کنڈھے اجاڑ اڈے تے اُتریا، شام دا ہنیرا گوڑھا ہو چکیا سی تے اوہ تھے بندہ نہ بندے دی ذات سی۔ اُوہنے ایہہ راہ دے دھیان ماریا تے ہر پاسے ہنیرا تے چپ داراج سی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہنیرے وچ لکھا ہو یا تے گھٹے نال بھریا ہو یا اٹھ (8) میل دا پندھن اوہناں پیدل طے کرنا پیناسی۔ خورے دلیر پور دے نمبر داراں نوں اوہا خط نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہناں پرواہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈرنہ ہوندا۔ اوہناں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے پاندھیاں (راہیاں) نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھدا رہنداسی تے اوہدی سمجھ وچ کچھ نہیں سی آرہیا پئی اوہ کہہ کرے۔ اوہنے اٹیچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل برہی نال ڈھولا کے ٹرانسپورٹ توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سُن دیاں اوہناں شہر دیاں بتیاں، جگمگ جگمگ کردے بازار تے گاؤندیماں، گنگناؤندیماں تے وسدیاں گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اَبے ہوریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہون گے۔

نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیاری ہی ہووے گی۔ حمید سکول داکم کر رہیا ہووے گا۔ فیر اوہنوں اوہ یاد آگئی۔ آکھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“ اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پیٹڈ اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندورں اے کچا پٹا آں۔ مینوں اے ہور اگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی“ فیر اوہنوں ہوٹل تے بیٹھے یاریلی یاد آئے۔

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے کتے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسئلیاں تے گرم گرم بحث کر رہے ہون گے۔ کیہ پتا اوہنوں وی یاد کر دے ہون۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جیہڑا عملی طور تے قدم چلایا اے۔ کنڈ کچھے اوہدی تعریف کر دے ہون گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس پیا۔ فیر اوہنے سڑک دے کنڈھے دے رکھاں اُتے لکھدے ہوئے آہٹے دیکھے تے اوہنوں انج لگا جوں چڑیاں دے آہٹے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لہک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھوپڑی نوں ٹوہ کے دیکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اُچی ہوگئی۔ فیر اک سویارہویں (111) میل دی برجی دے آلے دوا لے کھلر یا ہو یا مہیرا دیکھ کے آپوں آپ نیویں ہوگئی۔

پنجویں (5) یا چھیویں (6) رات دا جن پھکا پھکا باسا بس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کابلی کٹر، ٹاہلیاں تے آہلیاں والے رکھ سہم کھلوتے سن۔ ڈوڈو آں، بیٹیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں اوازاں چپ دے سنگھ وچ پھس گئیاں سن۔ خورے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لھج جائے۔ سدھر دا اگٹھینا چمک رہیا سی۔ سڑک آجاڑ رات توں ڈردی ماری دھرتی دے سینے نال چھڑی ہوئی سی۔ اکاڈکا بساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڑھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بتیاں دا چائن آتش بازی دے چائن وانگوں اُتے ٹر جاندے میل پتھر دے اک سویاراں دے جتے (3) ہند سے میل پتھرتوں دکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے دیکھدیاں ای دیکھدیاں تن نقاب پوش ڈاکوین جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بھجھ کے کھلوتے ہون۔ اک واری اوہدا جی کیتی پتی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کسے وستی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے کتے مار مار کے ہتھیاں کر دے ہوئے سارے یار تاؤڑیاں مار کے ہسن لگ پئے۔ اوہناں اوہنوں سمجھیا سی پتی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہنیریاں گھٹے بھریاں راہواں تے ٹرناں بڑی اکھی گل اے۔ اوہناں نے ہور وی کئی طراں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی وچوں نکل کے کھیتاں تے پیلیاں وچ کچی تے اصلی زندگی دا مونہہ دیکھنا چاہندا سی تے اپنی ایسے سدھرتوں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکد اسی۔ اوہ پنڈاں دی دستوں، بہت بہت تے ثقافت نوں نیڑیوں دیکھنا، علم دے چائن تے دکھ سکھ دی اکوجینی ونڈ کرنا چاہندا سی ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیتا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پر اوہ کیتیاں بغیر ہاں کر دتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پتی اوہدا جی کر دای سی کہ سارے شہر دا چائن لے کے اڈ کے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں امیدیں رکھدا سی تے کہانیاں، فلمیں، روایتاں تے لوک تماشاواں والا جالا ہٹا کے پنڈ ورہتل دی کچی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھٹاں نال دیکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر تے آرام تے ستائش دا کوئی خیال اوہدا راہ ڈکے یا کسے طراں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دل یاں دماغ وچ سمائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی ڈھونڈ نہیں ہوندا کہ اوہنوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندا پتی اوہنوں لھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندر اگ دااے تے فیر نیلی دھار طراں پورے

خجے نوں جکڑ لیند اے۔

اک سو بارھویں (111) میل دی برجی کول کھلوتیاں اوہنے اپنے جُتے دے چار چُفیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی داتری نال ترنڈیا تے اُچی کس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُچے اُچے شاں شاں کردے رُکھ، بندیاں دیاں کھوپڑیاں ہار کنبدے ہوئے آہٹے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن، مُنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی دی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہواڑ رلی ہوئی سی۔ کدی کدی ہمیرے وچ ڈُبے ہوئے پنڈاں توں کُتیاں دے لڑن، جھکاں دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے ٹھپے لاندہ ہوا اگا نہہ ودھ رہی سی۔ خوف دے بھوتے اوہدے پیراں تھلے آکے مدھولے جارہے سن۔ ہمیرے نال جان پُچھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا بہت مُطہر ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے اجن چیت اوہنوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بتیاں دے سامنے لیا کے کھلار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اکھتاں پاٹ جاندیاں۔ اوہنوں جگنو تاریاں وانگ تے تارے ہتھ وچ پھڑپھڑیاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھہر گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ اچھ بھیل گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سپ جھلمی کھلار کے کنڈل ماری بیٹھاسی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سپ دیکھے یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہیاں مداریاں تے آستیاں دے سپ کئی واری اوہنوں ایہہ وی چاہیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا مونا سپ ہر ویلے اوہدے آلے دوالے پھر دار ہیا سی تے کدی کدی اوہنوں اُنج وی چاہیا سی پئی اوہنے ہمیش توں اک دومانجی سہنی دیاں دونوں دھوتاں دوہاں ہتھاں وچ ٹیپتاں ہو یاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سپ تے سپنیاں سن۔ آہنیاں دی جودہ دا کچی مچی داکوڑیاں والا سپ دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگا نہہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مڑ کے حکلیا تے اوہدے پچھے ہمیرے تے گھٹے توں اڈ گئے نیں سی فیروی اوہنوں اُنج چاہا سی پئی کوئی کوئی شے ہنے ہنے اوہدیاں ٹنگاں نوں چڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہو یا خوف گنج لاہ کے ہمیرے دی ٹھڈ وچ لگ گیا تے اچے اوہ خوشی، خوف تے جت دے جذبیاں دامنڑھ کاوی نہیں پونجھ سکیا کہ اوہدا کھرا تپدا، گھٹا اڈا اڈندا تے سدا اک گھوڑ سوار اوہدے کول آگیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھرو دی اواز نال پُچھیا:

”کیہہ ایں؟“

”میں دلیر پور جانا ایں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہہ گجھ اے؟“

خوف دیاں بحریاں لہراں آئیاں تے کئی تر کھے تیر وچے اوہدا جُتہ ونھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار دا اڈھا چہرہ منڈا سے وچ لگیا ہو یا سی نے اوہدے ہتھ وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے چھیتی نال گھری لایا تے بوجھے وچوں نوٹ کڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہونگجھ اے یاں فیر ایہہ ٹرانسٹراے۔“

”اٹیچی کیس وچ کیاے؟“

”کپڑے تے کتاباں۔“ اوہنے موئی ہوئی اواز وچ جواب دتا۔

”کیہدے ول جانا ایں؟“

”اصل وچ تعلیم بالغان دے سلسلے وچ۔“

”بھہا بھہا۔۔۔۔۔ میں سمجھ گیا۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ ہندوق دی نالی

اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں لتاں کنہن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑ لیا تے آکھن لگا:

”شیں سوار ہو جاؤ۔ شیں تے ساڈے مائی باپ او۔“